

Автохтонні дендрософіти на територіях природно-заповідного фонду Поліської частини Сумської області

Для територій природно-заповідного фонду Сумського Полісся надана інформація про наявність у їх межах рослин, що належать до автохтонних дендрософітів. З числа рослин, які репрезентують цю групу, виявлено один вид, включений до «Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів», чотири види занесені до «Червоної книги України» та одинадцять видів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області. Для досліджуваного регіону проаналізовано систематичну, біоморфологічну та екологічну структури флори цієї групи рослин. Показано, що більшість видів автохтонних дендрософітів належить до фанерофітів та до родин *Salicaceae* і *Betulaceae*. У географічній структурі флори найбільшу частку складають рослини, які за зональним типом ареалу належать до бореально-субмередіональних та аркто-температних, а регіональним типом — циркумполярних та європейських. За ознаками водного режиму більшість автохтонних дендрософітів репрезентує групи гігрофітів, ксеромезофітів та гігромезофітів.

Ключові слова: автохтонні дендрософіти, структура флори, природно-заповідний фонд, Сумське Полісся

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі проблема збереження біорізноманіття належить до числа найактуальніших і визначальних щодо забезпечення існування та розвитку суспільства [18, 20]. Її розв'язання потребує впровадження комплексу природоохоронних заходів на різних рівнях організації живого: організмовому, популяційному, видовому, екосистемному [10, 21]. Незважаючи на те, що функціонування матерії на кожному із них має свої особливості, першочерговим заходом щодо збереження біорізноманіття починаючи від особин до екосистем є з'ясування поширення тих чи інших біологічних об'єктів, у тому числі їх представленості у межах вже існуючих природоохоронних територій [4, 13]. Проведення таких досліджень є актуальним для рослин, які належать до групи автохтонних дендрософітів. До їх числа відносять місцеві види раритетного дендрорізноманіття, які мають

офіційний статус, визначений різними рангами охорони (міжнародним, загальнодержавним та регіональним) [6, 8].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Окремі види автохтонних дендросозофітів є об'єктом тривалих наукових досліджень, спрямованих на з'ясування їхніх загальних біологічних, екологічних особливостей та поширення [1–3, 11]. Останнім часом проводяться дослідження, спрямовані на більш детальне вивчення властивостей представників цієї групи рослин. У тому числі їхньої декоративності [7], ролі у формуванні фітоценокомпозицій [12], представленості у складі біорізноманіття окремих регіонів [5, 28] та територій природно-заповідного фонду [17].

Є дані і про наявність деяких видів автохтонних дендросозофітів і в межах природоохоронних територій Сумської області [9, 13]. Однак до теперішнього часу на теренах області для цієї своєрідної групи видів рослин детальний аналіз як їхньої поширеності, так і провідних ознак флористичного складу не проводився.

Мета статті – визначити основні особливості поширення та характеристики автохтонних дендросозофітів на територіях природно-заповідного фонду Поліської частини Сумської області.

Завдання дослідження: встановити наявність автохтонних дендросозофітів на територіях природно-заповідного фонду Поліської частини Сумської області, для зазначеного регіону та цієї групи рослин з'ясувати систематичну, біоморфологічну, еколого-ценотичну структуру флори.

Матеріали й методи. В основу представленої публікації покладені як результати вивчення наявних літературних джерел про території природно-заповідного фонду Поліської частини Сумської області, так і дані власних польових досліджень автора у межах зазначеного регіону. Загалом робота виконана на основі використання загально прийнятих геоботанічних та флористичних методів. Перші з них базувались на застосуванні детально-маршрутного вивчення території та супроводжувались здійсненням геоботанічних описів на облікових площах здебільшого розміром 100 м² [14,

19]. З метою виявлення характерних ознак видового різноманіття флори автохтонних дендросозофітів з опорою на класичні підходи була проведена оцінка систематичної, географічної, біоморфологічної та екологічної структури флори [16, 24, 27].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В межах Поліської частини Сумської області зараз функціонує 30 територій природно-заповідного фонду. Наразі автохтонні дендросозофіти наявні в межах п'яти: одного національного природного парку (Деснянсько-Старогутського) та чотирьох заказників місцевого значення. З числа останніх два є ландшафтними («Діброва», «Верхньоесманський») один ботанічним («Андріївський») та ще один – загальнозоологічним («Кочубеївський»).

Природоохоронна установа Десянянсько-Старогутський національний природний парк має площу 16215,1 га і функціонує із 1999 року. Він оголошений з метою охорони цілісного лісового масиву, який є південною частиною Брянських лісів, а також природних комплексів долини Десни.

Ландшафтний заказник «Верхньоесманський» створений у 1994 році та має площу 2912,5 га. У його межах представлено лісові, болотні та лучні масиви верхів'ї р. Есмань (притоки р. Реть). Заказник «Діброва» (766,7 га) існує із 1994 року та забезпечує збереження боліт на водорозділі рік Бичиха і Івотка.

Ботанічний заказник «Андріївський» (37 га) та загальнозоологічний заказник «Кочубеївський» (149,5 га) створено у 1994 році. На території першого з них охороняються природні комплекси лісів, другого – боліт.

У межах п'яти зазначених територій природно-заповідного фонду загалом зростає 16 видів автохтонних дендросозофітів. Із них один вид (*Juniperus communis* L.) є включеним до «Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів» [23]. Він же входить і до числа видів, які підлягають особливій охороні на території Сумської області [15]. Інші чотири види (*Betula humilis* Schrank, *Salix lapponum* L., *Salix starkeana* Willd., *Salix myrtilloides* L.) занесені до «Червоної книги України» [22]. Ще одинадцять видів, як і *Juniperus communis*, оголошені «регіонально рідкісними» для

Сумської області. Це *Alnus incana* (L.), *Andromeda polyfolia* L., *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng., *Carpinus betulus* L., *Cerasus fruticosa* (Pall.) Woron., *Dianthus pseudosquarrosus* (Novak) Klovov, *Genista germanica* L., *Oxycoccus palustris* Pers., *Salix myrsinifolia* Salisb., *Salix rosmarinifolia* L. *Vaccinium uliginosum* L.

Найбільша кількість (14) видів автохтонних дендрозофітів зростає на території Деснянсько-Старогутського національного природного парку. Чотири види – в межах заказника «Верхньоесманський», а в заказниках «Діброва», «Андріївський» та «Кочубеївський» – лише по одному.

Рослини автохтонних дендрозофітів, наявні на територіях природно-заповідного фонду Поліської частини Сумської області, належать до 8 родин. У спектрі родин за кількістю видів перші дві позиції займають *Salicaceae* та *Betulaceae*. Вони відповідно репрезентують 31,3 та 18,8% видів. Хоча родина *Salicaceae* і представлена найбільшою кількістю видів (5), але всі вони належать до одного роду. Види родини *Betulaceae* належать до трьох родів, а родин *Ericaceae* та *Vacciniaceae* – до двох. Всі ж інші родини мають у своєму складі один рід та один вид (табл. 1).

Таблиця 1

Систематична структура флори автохтонних дендрозофітів
Сумського Полісся

№	Родина	Родів		Видів	
		число	%	число	%
1	<i>Betulaceae</i>	3	25	3	18,75
2	<i>Ericaceae</i>	2	16,67	2	12,5
3	<i>Vacciniaceae</i>	2	16,67	2	12,5
4	<i>Salicaceae</i>	1	8,33	5	31,3
5	<i>Cariophyllaceae</i>	1	8,33	1	6,25
6	<i>Cupressaceae</i>	1	8,33	1	6,25
7	<i>Fabaceae</i>	1	8,33	1	6,25
8	<i>Rosaceae</i>	1	8,33	1	6,25

За класифікацією К. Раункієра абсолютна більшість (68,8%) видів досліджуваної групи рослин належить до фанерофітів. Є серед автохтонних

дендросозофітів і хамефіти (*Dianthus pseudosquarrosus*, *Andromeda polifolia*, *Arctostaphylos uva-ursi*, *Oxycoccus palustris*, *Vaccinium uliginosum*). Їхня частка становить 31,2%.

Види автохтонних дендросозофітів мають певні відмінності і в особливостях вегетації. Серед них наявні літньо-зелені рослини (68,8%), вічнозелені (25,0%) та зимово-зелені (6,2%). Другу групу репрезентують такі види як *Genista germanica*, *Cerasus fruticosa*, *Salix lapponum*, *Oxycoccus palustris*, а останню – *Salix myrtilloides*.

За результатами вивчення географічної структури флори встановлено, що серед автохтонних дендросозофітів досліджуваного регіону представлені види, які за зональним типом ареалу належать до аркто-температних, бореальних, аркто-бореальних, бореально-субмередіональних, бореально-температних, температурно-субмередіональних, температурних та температурно-мередіональних. Найбільшу частку (по 18,75%) складають бореально-субмередіональні та аркто-температні види (рис. 1). За регіональним типом ареалу в структурі флори представлені циркумполярні, європейські, європейсько-західносибірські, європейсько-азійські, європейсько-сибірські, європейсько-західноазійські види. Найбільш представленими серед яких є циркумполярні (31,25%) та європейські (25%). Європейсько-західносибірські та європейсько-азійські займають третю позицію (12,50%), всі ж інші мають лише 6,25% від загальної кількості (рис. 2).

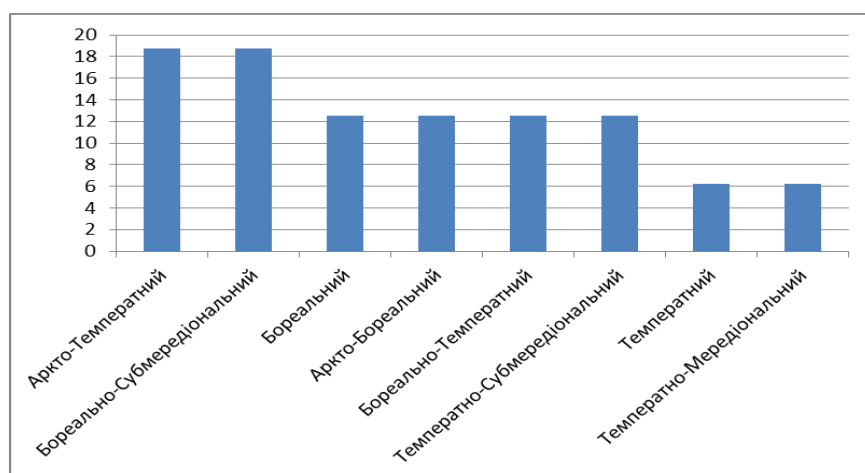

Рис.1. Географічна структура флори за зональним типом ареалу.

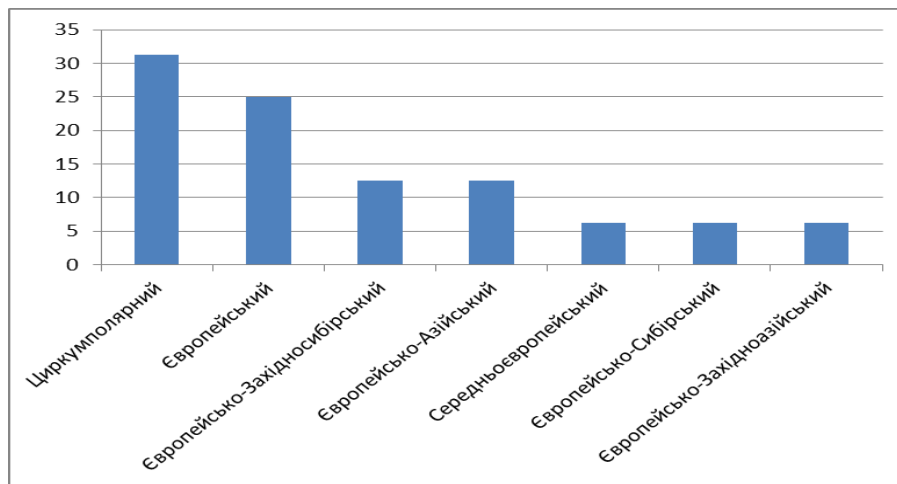

Рис. 2. Географічна структура флори за регіональним типом ареалу.

За такою важливою екологічною характеристикою як особливості водного режиму автохтонні дендрозофіти територій природно-заповідного фонду Поліської частини Сумської області належать до п'яти груп: гігрофітів (25%), ксеромезофітів (25%), гігромезофітів (18,75%), мезогігрофітів (18,75%) та мезофітів (12,5%).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У межах Сумського Полісся автохтонні дендрозофіти наявні у межах відносно незначної кількості територій природно-заповідного фонду. В основному вони зосереджені у національному природному парку Деснянсько-Старогутський.

Структури флора автохтонних дендрозофітів територій природно-заповідного фонду Поліської частини Сумської області має низку специфічних особливостей. Це, зокрема, проявляється у переважанні у її складі частки видів, які належать до родин *Salicaceae* та *Betulaceae*, а також у незначній представленості різновидів життєвих форм та типів вегетації. Найрізноманітнішою виявилася географічна структура, що є закономірним наслідком як особливостей розташування досліджуваного регіону, так і довготривалості та багатоетапності формування його флори.

Перспективою подальших наукових досліджень є застосування для вивчення автохтонних дендрозофітів популяційного аналізу, методологія якого дозволить суттєво поглибити інформацію про стан рослин цієї групи у

досліджуваному регіоні, а також розробити ефективні підходи щодо забезпечення їхньої охорони.

Джерела та література

1. Андрієнко Т. Л. Рідкісні види судинних рослин Українського Полісся / Т. Л. Андрієнко // Укр. бот. журн. – 2008. – Т. 65, № 5. – С. 666–673.
2. Андрієнко Т. Л. Рідкісні бореальні види на рівнині України / Т. Л. Андрієнко. – К. : Фітосоціоцентр, 2010. – 104 с.
3. Андрієнко Т. Л. Центральноевропейські види флори Українського Полісся та питання їх охорони / Т. Л. Андрієнко // Матер. XIII з'їзду Укр. бот. товариства. – Львів, 2011. – С. 186.
4. Андрієнко Т. Л. Охорона фіторізноманіття на природно-заповідних територіях України / Т. Л. Андрієнко, В. А. Онищенко // Вісн. Запорізького держ. унів., 2004. – № 1. – С. 19–24.
5. Василик О.В. Заповідні дендросоцети півдня Правобережного Лісостепу / О. В. Василик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 9 – 13. – С. 17–22.
6. Дендросоцетологічний каталог природно-заповідного фонду Лісостепу України / [під ред. С.Ю. Поповича]. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. – 800 с.
7. Дяченко Я.М. Оцінка декоративності заповідних дендросоцетів *in vivo* Лісостепу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/6793/>
8. Заповідна дендросоцетологія Лісостепу України / [під ред. С.Ю. Поповича]. – К. : Аграр Медіа Груп, 2010. – 262 с.
9. Заповідні скарби Сумщини / [Андрієнко Т. Л., Андрієвська О. Л., Арап Р. Я. та ін.] ; під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. – Суми : Джерело, 2001. – 208 с.
10. Злобин Ю. А. Популяции редких видов растений: теоретические основы и методика изучения / Ю. А. Злобин, В. Г. Складар, А. О. Клименко. – Сумы : Университетская книга, 2013. – 439 с.
11. Лукаш О. В. Флора судинних рослин Східного Полісся: історія дослідження, конспект / О. В. Лукаш. – К. : Фітосоціоцентр, 2008. – 436 с.
12. Остапенко Г. С. Функціональне зонування Жорнівського парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва та його основні фітоценокомпозиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/17988/>
13. Панченко С. М. Лесная растительность Деснянско-Старогутского национального природного парка / С. М. Панченко. – Сумы : Университетская книга, 2013. – 312 с.
14. Полевая геоботаника [в 4 т]. – М.-Л. : Наука, 1964. – Т.3. – 530 с.

15. Про заходи щодо посилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області / Рішення Сумської обласної ради Шостого скликання одинадцятої сесії. – Суми, 18. 11. 2011. – 19 с.
16. Серебряков И. Г. Экологическая морфология растений. Жизненные формы покрытосеменных и хвойных / И. Г. Серебряков. – М. : Высшая школа, 1962. – 378 с.
17. Сиплива Н. О. Фітоценотична структура дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини / Н. О. Сиплива // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.14. – С. 84 – 89.
18. Ситник К. М. Біотична різноманітність : стан і перспективи вивчення збереження і збагачення / К. М. Ситник // Зб. „Ботан. і микологія: проблеми і перспективи на 2011-2020 рр.” – К., 2011. – С. 28–29.
19. Сукачев В. Н., Зонн С.В. Методические указания к изучению типов леса. – М. : АН СССР, 1961. – 143 с.
20. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Ліси України: біорізноманітність та збереження / Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Укр. ботан. журн. – 2001. – Т. 58, № 5. – С. 519–529.
21. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Стратегія поліфункціональної охорони природних територій / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, П. М. Устименко, С. Ю. Попович // Тези допов. IX з'їзду УБТ. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 174–175.
22. Червона книга України. Рослинний світ / [За ред. Я. П. Дідуха]. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
23. Червоний список Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iucn.org/>
24. Meusel H. Vergleichende Chorologie der Zentraleuropaischen Flora / H. Meusel, E. Jager, E. Weinert – Jena: Fischer Verl. – 1965. – Т. 1. – 583 p.
25. Rands M. R. Biodiversity conservation: challenges beyond 2010 / M. R. Rands, W. M. Adams, L. Bennun, S. H. Butchart et al. // Science, 2010. – Vol. 329, № 10. – P. 1298–1424.
26. Raven P. H. Introduction to special issue on biodiversity / P. H. Raven, J. M. Chase, J. C. Pires // Amer. J. Bot., 2011. – Vol. 98, № 3. – P. 333–335.
27. Raunkiaer C. Types biologiques pour la geographie botanique. Oversigt over det Kgl. / C. Raunkiaer // Danske Videnskabernes Selsk. Forhandl. –1905. – №5. – 236 p.
28. Stepanenko N. P. Comparative analysis of local rare dendroekzoflor of artificial reserve parks of Forest-steppe of Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Biologiya/article/view/4851>

Скляр Марина. Автохтонные дендрозофиты на территориях природно-заповедного фонда Полесской части Сумской области

Для территорий природно-заповедного фонда Сумского Полесья предоставлена информация о наличии в их пределах растений, принадлежащих к автохтонным дендрозофитам. Из числа растений, которые представляют эту группу, здесь выявлен один вид, включенный в «Красный список Международного союза охраны природы и природных ресурсов», четыре вида занесены в «Красную книгу Украины» и одиннадцать видов, подлежащих особой охране на территории Сумской области. Проанализирована систематическая, биоморфологическая, экологическая структуры флоры этой группы растений. Показано, что большинство видов автохтонных дендрозофитов принадлежат к семействам *Salicaceae* и *Betulaceae*. В географической структуре флоры большую часть занимают растения, которые по зональному типу ареала принадлежат к бореально-субмеридиональным и аркто-температным, а по региональному типу – к циркумполярным и европейским. По водному режиму большинство автохтонных дендрозофитов представляет группы гигрофитов, ксеромезофитов и гигромезофитов.

Ключевые слова: автохтонные дендрозофиты, структура флоры, природно-заповедный фонд, Сумское Полесье

Skliar Maryna. The autochthonic dendrosozofits at the nature reserve funds of the Sumy region's Polissya.

There is an information provided about presents of the autochthonic dendrosozofits at the nature reserve funds of the Sumy region's Polissya. Among the plants which are represent this group there is one specie from the "Red list of the International Union for Conservation of Nature", four species from the "Red Book of Ukraine" and eleven species which has to have special protection at the territory of Sumy region. Had been analyzed systematic, biomorphological and ecological flora's structure of this group of plants. Had been showed that the most of the autochthonic dendrosozofits belong to the Phanerophits and to the *Salicaceae* and *Betulaceae* families. For the geographical structure we have following results: the biggest number of plants belong to the Boreal-Submeridional and Arctic-Temperate types (zonal structure) and to the Circumpolar and European types (regional structure). For the water regime the most of the autochthonic dendrosozofits are represent groups of hygrophytes, kseromezofites and hihromezofites.

Key words: autochthonous dendrosozofits, structure of the flora, nature reserve fund, Sumy region's Polissya.